

BODÓ BARNA

ÖNKÉNT VÁLLALT SORS?

Szórványok Bánságban

Szükség van a lokális identitásra, de kisebbségi léthelyzetben a túl erős lokális identitás a nemzeti identitást fojtja el. Ezt Temesvár mai magyar pedagógusai felismerték.

■ 1. A Trianon utáni Nagy-Románia soknemzetiségű ország. Az 1930-as népesedési adatok idézhetők sorrendben elsőként, ugyanis a '19-es, '20-as és '27-es népszámlálások adatait a román statisztikai hivatal, illetve a belügyminisztérium olyan lassan gyűjtötte be, és úgy dolgozta fel, hogy azok hiteleseknek nem tekinthetők. 1930-ban Románia 18,05 milliós lakosságának 27 százaléka volt kisebbségi, a magyarok 8,6, a németek 4,2, a zsidók 3,0, a ruténok-ukránok 3,6, az oroszok 2,5, a bolgárok 2,0, a cigányok 0,6 százalékot tettek ki. A különbség törökökből és tatárokból, délszlávokból, csehekből és szlovákokból, lengyelekből, görögökből adódott. A másfél milliót meghaladó – 1,554 milliós – magyarság mellett 760 000 körüli volt a németek száma, a zsidóké 520 ezer. Ha Románia mai területére végezzük el a számításokat, 1,553 millió magyart kapunk, a németek száma 650–660 000 közötti, a zsidóké 420 000. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint (22,7 millió lakosból) 1,62 millió volt magyar, 119 ezer német és kilencezer (9107) zsidó. 2002-re ez az adatsor: a 21,7 lakosból 1,434 millió magyar, 60 ezer német és 535 ezer cigány. A 2011-es adatok: magyarok lélekszáma 1,227 millió, németeké 36 042, romáké 621 573, és az ukránok száma is meghaladta a németekét (50 920).

A történelmi Magyarország nagyrégiói közül Bánság külön képletet jelent. Van néhány olyan jellegzetessége, amelyek okán kijelenthető, a bánsági fejlődés egyedi a maga módján. Ezek közül a legfontosabbak: a) nincs olyan helyi et-

nikum, amely „időtlen idők” óta demográfiailag domináns volna; b) a térségnek volt „német”, „magyar”, „szerb” és van „román” korszaka; c) létezik etnikai hovatarozástól független, közös helyi társadalmi gyakorlat, például a gyermekvállalási hajlandóság, az egykezés, minek okán a térség „nyitott”, a helyi népesség megmaradása és növekedése bevándorlásra épül; d) jelentős az innovációs hajlam, értékes gazdasági-műszaki megvalósítások, tudományos eredmények születtek itt, amit egyesek hajlamosak „amerikás” jellegként értelmezni: ahol az egyéni érvényesülés hátterbe szorítja a kulturális identitás elemeit, egyfajta diffúz identitástudat alakul ki; e) a kultúra terén a térség relatív hátrányban van, kevés szellemi nagyságot adott az itt élő nemzetek kultúráinak. Ez csak megszorítással, talán a román írók és művészek vonatkozásában tekinthető érvényesnek, hiszen itt született Bartók Béla meg az irodalmi Nobel-díjas német Herta Müller, tehát léteznek olyan szülőttei a térségnek, akik alkotói területükön a legnagyobbak közé tartoznak. Ugyanakkor a tolerancia jegyében a mai domináns román elit elismeri (és kisajátítja) a korábbi német–magyar–szerb értékeket. További sajátosság, hogy a mindennapok társadalmi törésvonalát itt, egy multietnikus térségben nem az egyes etnikumok közötti különbségek hozzák létre, hanem az őshonos/bevándorolt dichotómia, s ennek lehetséges (többségi) magyarázata, hogy egy anyagi javak iránt fokozottan fogékony térségben a belépő idegen nem ismeri a helyi viszonyokat, ahol „nem illik” fennhangon magyarkodni avagy románkodni – itt a más nyelvű szomszédtól tanulni lehet, ezért nem jelent kihívást. A térségben megfigyelhető a másokra való odafigyelés – etnikai mivolttól függetlenül. Kérdések a kutatás számára, miként alakult ki a „sajátos régió”, és a „sajátosság” milyen helyi identitások felépítését alapozza meg, illetve az éltek számára milyen legitimációs pályákat nyitnak meg – ezekkel jelen esetben nem foglalkozunk.

Bánság etnikai sokszínűsége tudatos politika eredménye. Ide évszázadokon át betelepítettek – legnagyobb számban – németeket. 1718–1734 között Temes vármegye tizenkét települését teremtették újjá a németek. Krassó-Szörény megyében ekkor népesült be németekkel Boksánbánya és Oravicabánya. A betelepítések 1760 után is folytatódtak, ekkor népesül be németekkel Temes megye mintegy harminc települése, ekkor érkeznek telepések a Krassó-Szörény megyei Resicabányára, Moravicára és egy sor faluba. A jelentős német betelepítések mellett telepítettek ide szerbeket (az elsők között Kinizsi Pál), románokat (főleg Bánság déli vidékeire az 1800-as évek elejétől kezdődően), és voltak magyar telepítések is (a kiegyezés után a századfordulóig). És léteztek folyamatos (természetesnek mondható) népességmozgások is. A betelepítések a 19. század első évtizedeiben sem álltak le. A szervezett román telepítések nyomát mintegy 15, a szerbét kb. 40 településen lehet kimutatni. Az Elzász-Lotaringiából érkezett franciák kb. 10, a spanyolok 2-3, az olaszok két bánsági település születésénél játszottak szerepet. A bolgárok, csehek és horvátok átlagban 3-7 bánsági település újjászülésében vettek részt. Magyar betelepedők főleg városokba költöztek.

2. A romániai magyarság szórványosodása folyamatos. Szórványosodást írok, de asszimilációt kell érteni. Hiszen a szórvány: asszimilációra hajlamosító közeg. A szállásterület etnikai sajátosságai, a településhálózat jellege (hátrányos, más etnikumok közé beékelődött elhelyezkedés) és a kis lélekszámok miatt az itt élők az identitásuk megtartásához szükséges értékeket, kulturális tartalmakat a saját erejükből képtelenek előteremteni, átvenni és fenntartani. A 2. térkép világosan mutatja, hogy a Székelyföldet és a Szatmár–Zilah–Szalonta háromszöget leszámítva Erdély

minden térségében szórványban él a magyarság, még akkor is, ha léteznek szigetek, ahol a magyarok helyi többséget alkotnak. Kolozsvár bár területileg itt van, de helyzete sajátos, nem lehet egyszerűen szórványként kezelni, mivel a romániai magyar kisebbség kulturális, oktatási intézményeinek jelentős része itt működik.

A szórványhelyzet veszélyeztetettségét jelent. Meghatározása nem egyszerű. Ugyanis a veszélyeztetettség jellege szerint vizsgálni kell: 1) a veszélyeztetettség tartalmát; 2) a felekezeti elhelyezkedést; 3) a kialakulás folyamatát; 4) a lezajló folyamatok irányát; 5) az asszimilációs folyamatok intenzitását; 6) a népesség abszolút létszámát; 7) a lakóhely/település jellegét; 8) a településen belüli etnikai számarányt; 9) a kistérségen belüli etnikai megoszlást; 10) a területi etnikai koncentrációt; 11) a belső identitástartalmakat és önvédelmező, „immunizációs” szokásokat; 12) a vegyes házassági szokásokat, szabályokat; 13) az anyanyelv állapotát; 14) a többség kisebbség iránti magatartását; 15) a szórványcsoport anyanyelvi foglalkozásszigeteit; 16) a szociális szórványtípusokat, sajátos helyzeteket. Ennyi szempontot kellene egy általános szórványértelmezéssel egységes keretbe foglalni, ami bár tudományosan lehetséges, a gyakorlatban csak kísérletek léteznek. Az egyes szerzők a szórványhelyzetet többnyire „leírják”, ritkán igyekeznek definiálni. A tudományos értelmezés szerint szórványhelyzetben az egyén társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta. Állandó nyomás alá kerül, aminek hatására igazodási kényszer lép fel, és ennek eredménye hosszabb vagy rövidebb távon a nyelvváltás, kultúraelhagyás vagy akár az etnikai adaptáció lehet (Bodó 2009. 202.)

A hétköznapi olvasat a szórványt etnikai értelemben halmozottan hátrányos helyzetnek tekinti – ez viszont lehetőséget nyit arra, hogy a kérdést a szociálpolitika kontextusából ismert képlet szerint kezeljék: támogatásra szorul. A válasz: való igaz, hogy a szórvány jogosan várja el a – jogi, kulturális, intézményi – támogatást, amire olykor nem jut forrás. Fellép tehát a „jár, de nem jut” paradoxona, miáltal a szórvány kérdése bekerül a támogatáspolitikai rendszerébe – pedig nem támogatáspolitikai, hanem nemzetpolitikai kérdés. A támogatáspolitikai kulcskérdése a prioritás (mi a legfontosabb?), a nemzetpolitikáé a felelősség. Az állam felelőssége nem relativizálható, a szórvány nem értelmezhető szociális dimenzióban.

A szórvány a nemzet határa. Ahol vége van egy kultúrának, ahol a nyelvek nem csupán találkoznak, egy ideig rivalizálnak is, szinte természetes módon jelentkezhet a nyelvváltás: a személy átlép kisebbségiből a helyi többség nyelvi közösségébe. De: ez soha nem természetes, hiszen az a természetes, ha mindenki számára adottak az anyanyelvben való megmaradás feltételei. A nemzeti többség esetében is megtörténik, hogy egy helyi közösség lélekszáma olyan kicsiny, hogy nem képes eltartani a létfontosságú intézményeket, az iskolát és a templomot. Ilyenkor közbelép az állam, egyedi megoldást alakít ki. Kisebbségiek számára ezt nem teszi meg – eseti megoldások csak a nemzeti többség számára léteznek. A kisebbség nyelvét a helyi közösség védi – ha védi. És az anyanemzet...

3. A történelmi Bánságból egyharmadnyi rész ma Szerbiához, közelebről Vajdasághoz tartozik, kicsiny rész Magyarországhoz (térképek a dolgozat végén: 1. térkép). A romániai Bánság közigazgatási felosztása többször változott, 1929-ben Krassó, Szörény, Temes-Torontál megyék Araddal és Biharral együtt alkották a Temesvár nevű igazgatási körzetet. A királyi diktatúra 1938-as közigazgatási megoldása szerint Temes provincia részét képezték Arad, Temes, Krassó, Szörény és

Hunyad megyék. 1950-ben a romániai Bánság területén 2 tartományt hoztak létre: Temes és Szörény névvel. 1956-ban ezeket és a mai Arad megye felét a Temesvár székhelyű és nevű tartományba vonták össze.

Az 1968-ban kialakított, lényegében ma is érvényes romániai megyefelosztás a történelmi területet északon és délen is átszabja: Arad megyéhez tartozik egy Maros menti sáv, Vinga és Lippa(füred), ennek jelentős települései. Arad soha nem tartozott a történelmi Bánsághoz, Újarad viszont igen. Délen pedig Orsova és környéke ma Mehedinți megyéhez tartozik. Mai elemzésekben Orsova vidékét egyáltalán nem, olykor Arad megyét sem számítják Bánsághoz. Elemzésemben két mai megye, Temes és Krassó-Szörény magyarságának a helyzetére fogok kitérni.

A dél-bánsági (foszladozó, el-eltűnő) nyelvhatár és Temesvár magyarsága nagyon eltérő képet mutat. Illetve jelentősek a különbségek Temesvár és néhány, magyar szempontból fontosnak mondható falu között is. A kisvárosok magyarsága kerül egyre kritikusabb helyzetbe.

Nagy változások 1945 után következtek be. A második világháborút túlélő zsidók kivándoroltak Izraelbe. Az orosz kényszermunkából visszatért németeket kivásárolta a nyugatnémet állam. Végül 1990-ben a diktatúra bukásával az utolsó akadály is megszűnt a németek távozása előtt, és a korábbihoz képest igen kevés, többnyire idősebb német lakos maradt Bánságban. Az 1992-es és 2002-es népszámlálások adatai azt mutatják, hogy az utóbbi években drasztikusan csökkent a magyarok száma is; ez komoly kivándorlási hajlandóságot jelez. A megüresedett területekre folyamatosan új betelepülők érkeztek, főleg Románia keleti részeiből.

A 2011-es népszámlálási adatok elemzésekor Veres Valér a természetes fogyást 36,8 százalékosnak ítéli, ez kb. 10 százalékkal magasabb az országosnál. Ennek egyik oka a magyarság korszerkezete, mely elöregedettebb az össznépeességénél. (Veres 2015. 243–244.). Kiss Tamás a magyarság apadását két összetevőre bontja: a megye természetes népmozgalmi egyenlegével magyarázható, illetve az ezzel nem magyarázható veszteségre, utóbbit az elsónél háromszor nagyobb, 11 406 főben jelöli meg. A magyar népességfogyás tényezői szerinte: elvándorlás 39%, asszimiláció 40%, természetes népmozgalmi veszteség 21% (Kiss-Barna 2012). Az asszimilációs veszteség mutatja a leginkább a szórványosodást.

Még egy kérdés érdemel figyelmet. Amikor anyanyelvi és nemzetiségi adatokról van szó, kisebbségek esetében a nemzetiségiéik száma rendre magasabb. Mirnics Károly a vajdasági nemzetiségek (elsősorban a magyarok) példáján elemzi a nemzeti hovatartozás és az anyanyelv közötti korrelációt. Szerinte a fenti jelenség (alterofónia) az asszimiláció következménye és egyben indikátora is, hiszen „a teljes asszimiláció folyamata a nyelvi asszimilációval kezdődik, és a nemzetiség elvesztésével zárul” (Mirnics 1998. 57.). Több szerző állítja, hogy előbb következik be a nyelvi és csak később az etnikai hasonulás (Tátrai 2011. 51.).

Temes megyei magyarok esetében a különbség kétezer fő körüli, ami azt jelenti, hogy olyanok is magyarnak vallják magukat, akik nyelvükben nem vagy alig magyarok. Hasonló a különbség a németek esetében is, a romák esetében sokkal nagyobb.

4. Az 1919-től számított 90 esztendő alatt minden helyi, történelmi kisebbség szórványsorra jutott a Bánságban. Más szóval: igen sokan (főleg németek és zsidók, de magyarok is) eltávoztak a térségből, mások identitást váltottak, egyik nyelvi-kulturális közösségből átléptek egy másikba. A két bánsági megye (Temes és Krassó-Szörény) magyarságának összlétszáma 42 ezer körüli, a jelzett okok miatt nem tud-

juk pontosan. Volt olyan időszak, amikor az ország bizonyos részeiről – Székelyföld, Partium – jelentős volt a magyarok ide vándorlása, ez szinte teljesen ellensúlyozta a természetes fogyást és asszimilációt. Ennek vége van, napjainkban a temesvári jó hírű egyetemek sem vonzanak nagy számban székely vagy szilágysági magyar fiatalokat. Ebben kiemelkedő szerepe van az oktatási hálózatnak.

Az oktatás kérdésében Temesvárra szorítkozom, ugyanis a vidéki iskolahálózat helyzete egyáltalán nem megnyugtató. Ezt mutatja *A magyar nyelvű oktatás helyzete Temes megyében* című 2012-es jelentés (Kiss–Kapitány 2012).

Település	Oktatási intézmény	Magyar osztályok/csoportok száma 2001/2002 tanév
Temesvár	1. számú I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 4 osztály V–VIII.: 3 osztály
	25-ös számú I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály
	26-ös számú I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 2 osztály V–VIII.: 4 osztály
	Bartók Béla Elméleti Líceum	I–IV.: 7 osztály V–VIII.: 8 osztály IX–XII.: 12 osztály
	Gerhadinum Római Katolikus Teológiai Líceum	IX–XII.: 4 osztály
Lugos	5-ös számú (Eftimie Murgu) I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 2 osztály V–VIII.: 4 osztály
Zsombolya	1-es számú I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály V–VIII.: 4 osztály
Nagyszentmiklós	1-es számú I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály V–VIII.: 4 osztály
Detta	Szent Mihály Líceum	I–IV.: 1 osztály
Nagybodófalva	I–IV. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály
Csanád	I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 2 osztály
Igazfalva	I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály V–VIII.: 3 osztály
Ótelek	I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 2 osztály V–VIII.: 4 osztály
Ötvösd	I–IV. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály
Pusztakeresztúr	I–IV. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály
Temesrékás	Rékási Elméleti Líceum	I–IV.: 1 osztály
Szapáryfalva	I–IV. osztályos iskola	I–IV.: 1 osztály
Újszentes	I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 2 osztály V–VIII.: 4 osztály
Véghvár	I–VIII. osztályos iskola	I–IV.: 2 osztály V–VIII.: 4 osztály

Forrás: Kiss–Kapitány 2012, kiegészítette a szerző

Vidéken a magyar oktatás folyamatosan visszaszorul. Temesváron a 2011-es oktatási törvény következtében három kerületi általános iskolai tagozat megszűnt, de 2016-ban beindult a Katolikus Líceum magyar elemije, vagyis van pozitív mozzanat.

A magyar pedagógusok tudatosan készülnek feladatukra. Egy pedagóguscsoport (dr. Erdei Ildikó, a Bartók Béla Líceum igazgatója vezetésével) stratégiát dolgozott ki, ennek célja a szórványoktatás sajátos gondjaira, problémáira megoldás, alternatíva keresése, sajátos programok kialakítása, a szórványról alkotott negatív kép ellensúlyozása, például a határmentiség, illetve kétnyelvűség esetében a hátránynak előnnyé változtatása (Erdei 2016). A mentális kihívások külön fontosak, hiszen a kisebbségi léttel, az iskolával, a magyar nyelvtudás értékével kapcsolatosan előítéleteket, negatív véleményeket kell(ett) megváltoztatni.

Miközben szűkülnek a választási lehetőségek, a csoportok nagyon heterogénekké. Beindították az iskolabuszprogramot, naponta 150 tanulót utaztatnak (két bérelt nagybusz, egy saját kisbusz) pályázati forrásokból és önkormányzattól jövő támogatással. A szülőket jóval az iskolába iratkozás időpontja előtt megkeresik az anyanyelvi oktatási lehetőségeket népszerűsítő tevékenységek, anyagok révén. Működik az *Élő Kapcsolat* program a családokkal, külön beiratkozási program létezik. Óvodások és kisiskolások számára él a Játzó- és alkotóházprogram, nagyobbak számára csoportos tehetséggondozás folyik, tutorrendszert építettek ki, és a működtetés során segítséget kapnak a város civil szervezeteitől. Külön kell szólni a művészeti tehetséggondozásról, a hagyományörző csoportokról (néptánc, nép hangszerek, ének), diákszínpad, társasági tánc. Közös ünneplések, saját rendezvények (tehetségnap, nemzedékek találkozója), illetve célirányos helytörténeti tevékenység szolgálják az identitásépítést és erősítést. A nyelvi hatáserősítő programok címzettjei olykor a szülők, számukra is indítanak például magyar nyelvi kompetenciafejlesztő programokat, közösségi programokat, ugyanis a vegyes házasságokban nevelkedő gyerekek szülei a magyar nyelv megtanulását általában az intézményektől várják el, intézményen kívül kevés magyar nyelvi hatás éri a gyerekeket.

Minderre szükség van, hogy a magyar szülők érdeklődése és bizalma a magyar iskola iránt kialakuljon. Ma a megyében még mindig 70% körül mozog azon magyar szülők aránya, akik gyermekeiket román iskolába íratják. Pedig Temesvárt egyre kevesebb okuk van erre, a Bartók Líceum az utóbbi évek eredményei alapján a város jó iskolái között van, mindjárt a legelső vonalban. Ha figyelembe vesszük, hogy most már iskoláskorúak azon generáció gyermekei, akik kilencvenes években jártak ide, és itt megtapasztalták és magukkal vitték a néptánc és a népzene örömét, akkor talán kijelenthető: a temesvári magyar oktatásnak igenis van jövője.

Összefoglalás helyett két állítás. Szükség van a lokális identitásra, de kisebbségi léthelyzetben a túl erős lokális identitás a nemzeti identitást fojtja el. Ezt Temesvár mai magyar pedagógusai felismerték. Másodsorban csak egy utalás arra, hogy a helyi politikai környezet kisebbség-semlegesnek mondható. Nincsenek kisebbségellenes megnyilvánulások, és nem is áll a helyi hatalom egyik helyi etnikum mellé sem. Ennyi maradt meg a több évszázados bánásági interkulturalitásból. Ez nem sok, de jó kiindulási pont. Amire építeni lehet.

■ IRODALOM

- Bodó Barna: *Szórvány és nyelvhatár*. Lucidus, Bp., 2009.
 Erdei Ildikó: *A Bartók Béla Elméleti Líceum*. – Szórványoktatási Központ, Bp., 2016.
 Kiss Tamás és Kapitány Balázs (szerk.): *A magyar nyelvű oktatás helyzete Temes megyében*. Közpolitikai Elemző Központ, Kvár, 2012.
 Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a 21. század első évtizedében*. ISPMN, Kvár, 2012.

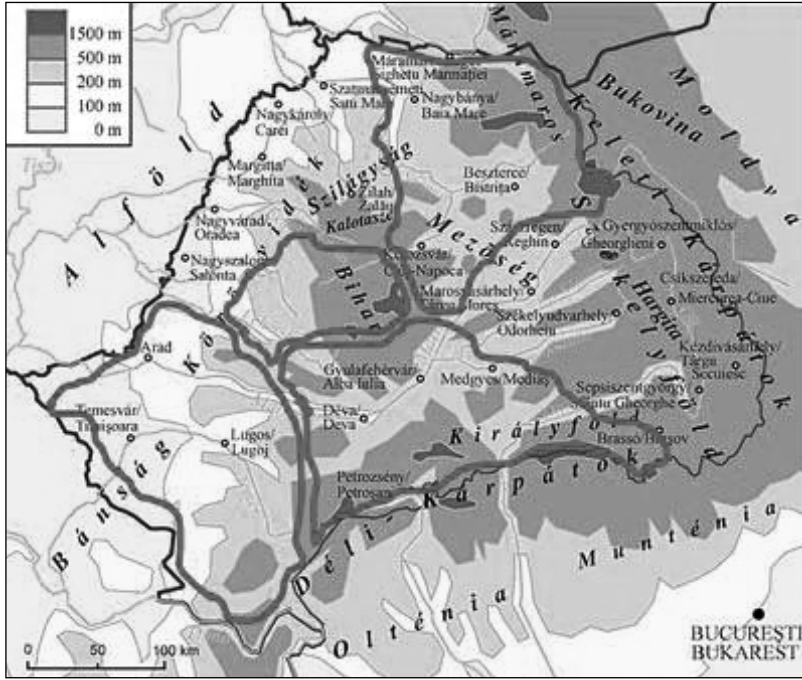
Mirmics Károly: Asszimilációs tényezők és asszimilációs politika Jugoszláviában (Vajdaságban). *Regio* 1998. 2. 41–63.
 Preston, P. W.: *Political/Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era*. Sage Publications: London-Thousand Oaks-New Delhi, (1997)
 Tátrai Patrik: *Anyanyelv és nemzetiség mint az interetnikus kapcsolatok mutatója*. Tér és Társadalom 2011. 2.
 Veres Valér: *A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében*. Demográfia 2002/2–3, 319–337.
 Uő.: *Népességszerkezet és nemzetiség*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kvár, 2015.

■ MELLÉKLETEK

1. térkép

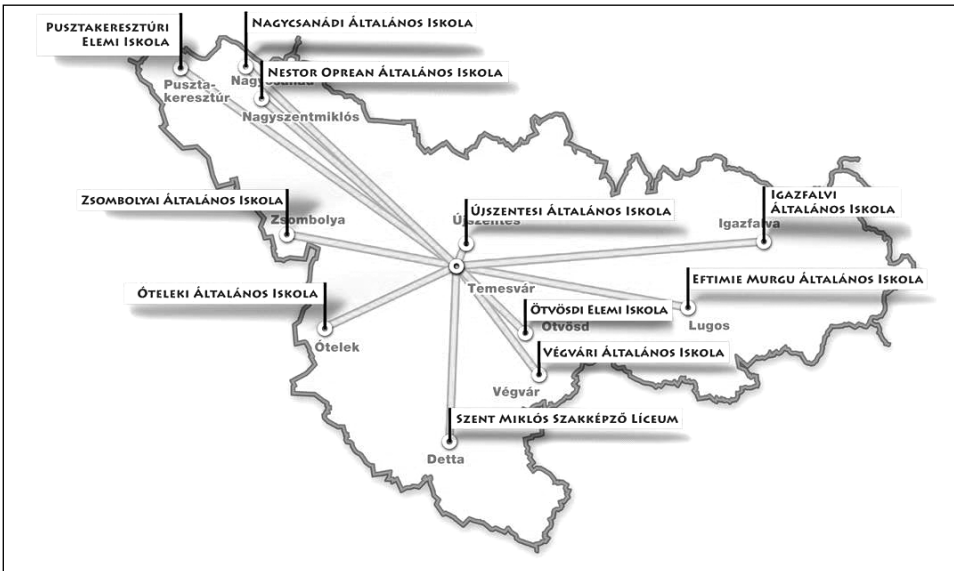

A román–szerb határvonalat Trianon után több helyen korrigálták – ezeket a térkép megjelöli.

Erdély nagytérségei: a vastag vonallal jelölt térségek szórványok, olykor szigetekkel a szórványban
 Forrás: www.felvidek.ma

3. térkép

Temes megye magyar iskolahálózata